

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sa., Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 341-356.

Geliş Tarihi–Received Date: 05.05.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.09.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

QİNG HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QİNG HANEDANI’NIN HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

 10.53718/gttad.1293186

 GÜLNAR KARA*

ÖZ

18. yüzyılın sonunda Qing İmparatorluğu, Avrasya kıtasındaki en büyük ve güçlü imparatorluklardan biriydi. Pekin’in ele geçirilip, yeni Qing Hanedanı’nın ilanından (1644) İmparator Qianlong’un saltanatının sonuna kadarki (1795) 150 yıl boyunca, Mançu Hanedanı ülkenin topraklarını önemli ölçüde genişletmeyi başarmıştı. Askerî ilerleyişe, İmparator Qianlong döneminde doruk noktasına ulaşan Çin’in askerî gücünü öven ve yücelten eşi görülmemiş çeşitli propaganda kampanyaları eşlik etmiştir. Qing ordularının parlak zaferleri şiirlerle ölümsüzleştirildi, tarihler yazıldı, taşlar üzerine kazındı, resimler ve kaligrafide vücut buldu. Çin’in merkezi rolünü diğer ülkelere de kabul ettirmek maksadıyla askerî başarıları tasvir edilen çeşitli eserlerin hazırlanması için imparator ailesinin üyeleri, devletin üst düzey sivil memurları ve komutanlarından oluşan özel komisyonlar oluşturuldu. Hazırlanan eserler imparatorluğun diğer önemli belgeleri gibi üç dilde yayınlanıyordu: Mançuca, Moğolca ve Çince.

Çin’in komşu devletler ve Çinli olmayan halklarla ilişkileri, kadim zamanlardan beri genel olarak Çin merkezli anlayışa göre şekillenmiştir. Bu anlayışa göre Çin imparatoru “Göğün Oğlu”ydu ve diğer tüm ülkeler doğal olarak ona tabiydi, yani tüm dünya Çin imparatorunun tebaası sayılıyordu. Çin ile ilişki kurmak isteyen dış ülkeler de “haraç veren tabi ülkeler” statüsünde sayılıyordu. Bu politika, Çin’de hüküm sürmüş çeşitli hanedanlar döneminde yayınlanmış eserlere de yansımıştır. Bunlardan biri çalışmamıza konu olan Qing Hanedanı döneminde (1644-1911) yayınlanmış olan “Qing Hanedanı’nın Haraçgüzarlarının Resimleri” isimli albümdür. Bu eserde genel olarak Çin imparatorunun kendi tebaası olarak gördüğü çeşitli halkların liderleri ve temsilcilerinin kadın-erkek şeklinde eşleştirilmiş resimleri verilmiş, sonrasında o devlet veya halkın yaşadığı coğrafya, yaşam tarzı, giyim kuşamları, Qing Hanedanı ile ilişkileriyle ilgili kısa bir metin eklenmiştir. Ancak eserde tasvir edilen bazı tarihî bilgilerin Çin imparatorunun gönlünden çıkacak şekilde tek yönlü ve önyargılı verildiğinin altını çizmeliyiz. Dolayısıyla eserin bazı bölümlerinde Çin ile hiçbir teması olmayan ve muhtemelen Çinlilerin başka kaynaklar aracılığıyla tanıdıkları ülkeler de Çin imparatorunun “haraçgüzarları” olarak nitelendirilmiştir. Yani, albümün bir çeşit propaganda malzemesi olarak hazırlandığı açıkça görülmektedir. Bu şekilde psikolojik bir üstünlük yaratmak amaçlanmıştır. Dolayısıyla Qing imparatorunun egemenliği altında olmayan uzaktaki ülkelerin hükümdarlarının gönderdiği hediyeler bile “haraç” olarak, Çin imparatorunun onlara gönderdiği değerli eşyalar ise, “hediye” olarak tanımlanıyordu. Bu koşullar nedeniyle “haraçgüzarlar”ın resimleri ve tasvirlerinin incelenmesi Qing İmparatorluğu’nun dış politika doktrininin işleyiş mekanizmasını anlamak için son derece önemlidir.

Dokuz bölümden oluşan bu albümün ikinci ve dokuzuncu bölümleri Türkistan halklarıyla ilgili bilgiler içermektedir. Tüm önyargılarına rağmen bu eser, Türkistan halklarının tarihi, etnografyası ve kültürünü incelemek için ilginç bir kaynak niteliğindedir. Resimlerin ve metinlerin analizi, 18. yüzyılın ortalarındaki Çinlilerin söz konusu halkları nasıl algıladıklarına dair fikri oluşturmamızı sağlıyor. Bu çalışmada, eserin Kazaklar ve Kırgızlarla ilgili kısımları başka kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle irdelenmiştir.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çankırı/TÜRKİYE, E-Posta: gulnakara@karatekin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3283-7246.

QING HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QING HANEDANI’NIN HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

Anahtar Kelimeler: Qing Hanedanı, Kazaklar, Kırgızlar (Burutlar), Büyük Cüz, Orta Cüz, Küçük Cüz.

KAZAKHS AND KYRGYZS IN THE ALBUM TITLED “ILLUSTRATIONS OF TRIBUTARIES OF THE QING DYNASTY” FROM QING DYNASTY SOURCES

ABSTRACT

At the end of the 18th century, the Qing Empire was one of the most powerful and largest empires on the Eurasian continent. During the 150 years from the conquest of Beijing and the proclamation of the new Qing Dynasty (1644) to the end of Emperor Qianlong's reign (1795), the Manchu dynasty had succeeded in expanding the country's territory considerably. Military conquests were accompanied by a variety of unprecedented propaganda campaigns praising and glorifying China's military might, which culminated in the reign of Emperor Qianlong. The brilliant victories of the Qing armies were immortalized in poetry, histories were written, etched on stones, and embodied in paintings and calligraphy. In order to impose the central role of China on other countries, special commissions were formed, consisting of members of the imperial family, high-ranking civil servants and commanders of the state, for the preparation of various works depicting military achievements. Like other important documents of the empire, the prepared works were published in three languages: Manchu, Mongolian and Chinese.

China's relations with neighboring states and non-Chinese peoples have been shaped by a China-centered understanding since ancient times. According to this understanding, the Chinese emperor was the “Son of Heaven” and all other countries were naturally subordinate to him, that is, the whole world was considered the subject of the Chinese emperor. Foreign countries that wanted to establish relations with China were also considered as “tribute-paying subject countries”. This policy was also reflected in the works published during the various dynasties that ruled in China. One of them is the album titled “Illustrations of Tributaries of the Qing Dynasty”, which was published during the Qing Dynasty (1644-1911), which is the subject of our study. In this work, in general, pictures of the leaders and representatives of various peoples, whom the Chinese emperor saw as his subjects, were given as paired in the form of men-women, and then a short text about the geography where that state or people lived, their lifestyle, clothing, and their relations with the Qing Dynasty was added. However, we should underline that some of the historical information depicted in the work was given in a one-sided and biased way, which would be best enjoyed by the Chinese emperor. Therefore, in some parts of the work, countries that had no contact with China and were probably known to the Chinese through other sources were also described as the “tributaries” of the Chinese emperor. In other words, it is clearly seen that the album was prepared as a kind of propaganda material. In this way, it is aimed to create a psychological superiority. Therefore, even the gifts sent by the rulers of distant countries that were not under the rule of the Qing emperor were defined as “tribute”, and the valuables sent to them by the Chinese emperor were defined as “gifts”. Because of these circumstances, the study of pictures and depictions of “tributaries” is extremely important to understand the working mechanism of the foreign policy doctrine of the Qing Empire.

The second and ninth parts of this nine-part album contain information about the peoples of Turkestan. Despite all its prejudices, this work is an interesting resource for examining the history, ethnography and culture of the peoples of Turkestan. Analysis of the pictures and texts allows us to form an idea of how the Chinese in the mid-18th century perceived the peoples in question. In this study, the parts of the work related to Kazakhs and Kyrgyzs were examined by comparing them with other sources.

Keywords: Qing Dynasty, Kazakhs, Kyrgyzs (Burutes), Great Zhuz, Middle Zhuz, Little Zhuz.

GİRİŞ

Çin'deki Qing Hanedanı'nın altıncı hükümdarı İmparator Qianlong'un dönemi (1735-1796) imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştığı parlak dönemiydi. Saltanatı döneminde devletin sınırlarını genişletmek için bir dizi askerî sefer düzenleyen İmparator Qianlong, bu askerî başarılarını “on büyük askerî başarı” 十全武功 olarak nitelendiriyordu. Bu on askerî seferden ikisi Türkistan topraklarının işgaliyle ilgilidir. Bunlardan ilki Cungar Hanlığı'nın (1755-1757), ikincisi ise, Doğu Türkistan'ın işgaline (1758-1759) yönelik seferleri kapsamaktadır. Diğerleri ise, Çin'in güneydeki ve doğudaki komşularına seferleri ve bazı isyanların bastırılmasıyla ilgiliydi.

İmparator Qianlong'un ülkesini dünyanın en güçlüsü ve kültürel olarak diğer devletlerden üstün olarak görmesi onu bir dizi büyük yayıncılık projesi başlatmaya sevk etmiştir. Diğer taraftan kendi başarılarını da ölümsüzleştirmek amacıyla imparator yeni ilhak edilen toprakların haritaları ve coğrafi-etnografik tasvirlerinin

hazırlanmasına yönelik büyük ölçekli projeler yapılmasına öncülük etmiştir. Bu projelerden biri 1750'li yıllarda İmparator Qianlong'un emriyle *Qing Hanedanı'nın Haraçgüzarlarının Resimleri* isimli albümün hazırlanması olmuştur. Eserin giriş bölümünde 23 Temmuz 1751 tarihli (İmparator Qianlong'un saltanatının 16 yılının 6. ayı) imparator fermanı verilmiştir. Bu fermanla Qing Hanedanı'nın dünyada geniş topraklara hükmetmekte olduğu, ülkenin içinde ve dışında çeşitli yabancı halkların itaat altına alındığı ilan edilmekle beraber onların görünümü, gelenekleri, yaşam tarzı ve giyim kuşamlarının birbirinden farklı olduğu, dolayısıyla sınır bölgeleri valileri ve yöneticilerinin bu konuyla ilgilenmeleri için görevlendirildiğine değinilir; bu konuyla ilgili talimatlar şu şekilde geçer: “Oluşturulan resimler Devlet Askerî Şurası'na gönderilmeli, bir araya getirilmeli ve incelememize sunulmalıdır ki, [bize] haraç ödeyenlerin çeşitliliğinin ne kadar büyük olduğunu görebilelim. Sınır bölgesinin her valisi ve yöneticisi fırsat buldukça resimleri hazırlasın ve resmi yollarla göndersin, özel olarak kurye göndermeye gerek yoktur. Güncel raporların sunumu sırasında resimler hakkında bize bilgi verilebilir.”¹ Kararnamenin ilanından sonra her taraftan çizimler gelmeye başlamış, imparator Qianlong'un kayınbiraderi ve baş danışmanı olan Fu Heng 傅恒 (1720-1770) başkanlığında bir komisyon tarafından resimli albüm hazırlanmaya başlanmıştır. Eser, 1751-1763 yılları arasında hazırlanmış ve 1780'li yıllarda gravür usulü çoğaltılmıştır.² 9 bölümden oluşan eserin Çince tam ismi *Huang Qing Zhigong Tu* 皇清职贡图 yani “Yüce Qing Hanedanı'nın Haraçgüzarlarının Resimleri”dir. Albümün metinleri o dönemde Qing İmparatorluğu'nun ana topraklarında yaşayan azınlık halklar ile uzak yakın çeşitli komşu ulusların halkları hakkında görsel ve yazılı bilgiler içermektedir.³ Eser, tarihin çeşitli dönemlerinde Çin'de yaşayan azınlık halklar ve Qing İmparatorluğu ile siyasi, ticari veya başka bir şekilde bağları olan ülkelerde yaşayan halkların temsilcilerini tasvir eden toplam 598 çizim içermektedir.⁴ Eserin orijinali kaybolmuştur, ancak iki kopyasından birisi Pekin'deki Çin Ulusal Müzesi'nde, diğeri Taipei'deki Ulusal Saray Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Eserin gravürlerinin kopyalarını dünyadaki birçok ülkenin müzeleri ve kütüphanelerinden de bulmak mümkündür.⁵ Qing Hanedanı imparatoru Qianlong'un emriyle hazırlanmış olan bu resimli albüm Qing Hanedanı'nın “tebaaları” veya “haraçgüzarları” saydıkları halklar ve uluslarla ilgili bilgiler vermektedir. Eserde Çin ile teması olmayan, ancak Çin'in “haraçgüzarları” arasında gösterilen bazı Avrupa ve Asya ülkeleri hakkında da malumatlar bulunmaktadır.⁶

Albüm, belirli ülkeler ve bölgeler esas alınarak gruplandırılmış 9 bölümden (ya da defterden) oluşmaktadır, ancak bazen bu düzene uyulmadığı da görülmektedir. Bunun nedeni eserin baskısı sırasında bazı kısımlar çıkartılarak kısaltılmış ve 7 bölüme indirgenmişti. Daha sonraki dönemlerde ise çıkartılmış olan kısımlar tekrar dâhil edilerek 2 bölüm eklenmiştir. Böylece Türkistan halklarıyla ilgili kısım 2. ve 9. bölümlere dağılmıştır.⁷ Nitekim Kazaklarla ilgili bilgiler de bu iki bölümde bulunmaktadır.

Bu albüm imparator sarayı için özel hazırlandığından dolayı tüm tebaalarının karakteristik özelliklerini verebilmek için o dönemde mevcut olan tüm etnografik kaynaklar kullanılarak çok büyük bir çalışma yapılmıştır. Özellikle imparatorun yeni ilhak edilen toprakların halklarının görünümü, gelenekleri ve yaşam tarzını öğrenmesi için bu uluslarla ilgili bölümlerin hazırlanması ayrı bir çaba gerektirmekteydi. Albümün içeriğinden bahsedecek olursak her fragman tasvir edilen milletten bir erkek ve bir kadının resimlerinden oluşturulmuş, sonrasında bu halkla ilgili coğrafi, tarihi ve etnografik nitelikte bilgiler verilmiştir. Resimler, tasvir edilen ülkenin insanların yüz özellikleri, saç stilleri, başlıkları ve kıyafetlerinin dekoratif öğeleri, takıları gibi önemli antropolojik ve etnografik bilgiler aktarmaktadır. Her bir resme başlık verilmiş ve bu halkın tarihiyle ilgili Mançuca ve Çince yazılar eklenmiştir. Bu yazılarda ülkelerin adları, coğrafi konumları, hükümdarlarının isimleri ve Çin ile bağlarının detayları verilmiştir. Ancak elbette ki bilgilerin Qing Hanedanı'nın lehine ve imparatoru memnun etmeye yönelik kayıtlar olduğu da aşikârdır. Yani, bu halkların Qing Hanedanı'nın

¹ *Huang Qing Zhigong Tu* 皇清职贡图 <http://www.guoxuemi.com/guji/2908k/>, juan 1, 21.01.2023 sa.20:40.

² D. İ. Mayatskiy, “Severnaya i Zapadnaya Yevropa v “İzobrajeniyah Dannikov Pravayaşçey Dinastii Tsin”, *Vestnik NGU*, T. 19, no. 4, 2020, s. 82.

³ Aslında “haraçgüzar devletler” hakkında bu tür albümler daha önceki hanedanlar döneminde de hazırlanıyordu. Bkz. Ge Zhaoguang, “Imagining a Universal Empire: a Study of the *Illustrations of the Tributary States of the Myriad Regions* Attributed to Li Gonglin”, *Journal of Chinese Humanities*, 5(2), 2019, pp. 124-148.

⁴ Mayatskiy, *agm*, s. 82.

⁵ A. M. Haritonova, “İstoriya İzuçeniya Kitayskogo Ksilograficeskogo Pamyatnika İzobrajeniya Dannikov Pravayaşçey Dinastii Qin”, *Uçenyje Zapiski Petrozavodskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, no. 6 (183), 2019, s. 44; N. A. Samoylov, D. İ. Mayatskiy, “Kitayskiy İstorično-Etnograficeskiy Pamyatnik “İzobrajeniya Dannikov Pravayaşçey Dinastii Tsin”: Predistoriya Sozdaniya i Sostiokul'turnoye Znaçeniye”, *Nauçnyy Dialog*, no. 9, 2019, s. 437.

⁶ Ayrıntılı bilgiler için bkz. *Qing Imperial Illustrations of Tributary Peoples (Huang Qing Zhigong Tu): A Cultural Cartography of Empire*, edited and trans. Laura Hostetler, Wu Xuemei, Brill, Leiden-Boston 2022.

⁷ N. A. Somkina, “İzobrajeniya Dannikov Pravayaşçey Dinastii Tsin Kak İstoçnik Svedeniy o Tsentral'noy Azii v XVII Veke, Ts. II”, *Sovremennyye Vostokovedçeskiye İssledovaniya*, T. 1, no. 4, 2019, s. 86.

QING HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QING HANEDANI’NIN HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

tabiiyetine girmek için yarıştıkları, hükümdarlarının imparatorun huzuruna çıkmak için yalvardıkları izlenimi verilmek istenmiştir. Hâlbuki Kazak Cüzleri ile Qing Hanedanı ilişkileriyle ilgili dönemin Çince ve Rusça belgeleri incelendiğinde Çin komutanları ve elçilerinin Kazak ve Kırgız boy reisleri ve hanlarını Çin sarayına elçi göndermeleri konusunda ikna etmek için çabaladıkları görülmektedir. Dolayısıyla tarihî bilgiler objektif olmaktan çok uzaktır. Bu eksikliğin giderilmesi için çalışmamızda konuyla ilgili tarihsel bilgiler, diğer kaynaklarla karşılaştırılarak açıklamalarla zenginleştirilmiştir. Yine de bu eser, Qing Hanedanı’nın 18. yüzyıldaki dünya görüşü ve dış politikasını değerlendirmemize ışık tutacaktır.

1. Albümdeki Orta ve Büyük Cüz Kazaklarıyla İlgili Resimler

Albümün 2. ve 9. bölümlerinde Kazaklarla ilgili 10 resim ve kısa bilgiler bulunmaktadır. 2. bölümde “Kazak Kabile Reisi” 哈薩克頭目 ve “Kazak Kabile Reisinin eşi” 哈薩克頭目婦, “Sıradan Kazak” 哈薩克民人 “Sıradan Kazak’ın Eşi” 哈薩克民人婦 adıyla verilmiş 4 adet resim vardır. Bu resimlerden sonra şu bilgiler eklenmiştir:

Kazaklar, Cungarların kuzey-batısındadır, Han Hanedanı döneminde Dayuan ülkesiydi. Doğu ve batı olarak ikiye ayrılırlar [ve] eski zamanlardan bu yana Çin ile ilişkileri yoktu. Qianlong [saltanat devresinin] 22. yılında (1757) Doğu Kazaklardan Abılay [Sultan] ve Ebülmambet [Han], Batı Kazaklarından Abilez [Han] ve diğerleri peş peşe halklarını samimi bir şekilde [bize] bağlılık bildirmek için getirdiler; her biri oğulları veya yeğenlerini [imparatora] saygılarını sunmak, ayrıca atlar hediye etmek için gönderdiler. Böylece toprakları ve halkı [bize] tabi oldular. Geleneklerine göre konargöçerler ve hayvancılıkla geçinirler. Ancak tarımcılığı da biliyorlar. Reisleri ve diğer [ileri gelenleri] kenarları kürkle kaplanmış kırmızı, beyaz renkli kare biçimli tepesi yüksek bir başlık giyerler; kolları uzun brokar elbise [kaftan] giyerler, ipek kuşaklar takıp ve deriden ayakkabı giyerler. Kadınları saçlarını iki örgü şeklinde serbest bırakırlar, kulaklarına incili küpeler takarlar ve kenarları brokar işlemeli uzun kollu elbiseler giyerler. Başlıkları ve ayakkabıları erkeklerinkiyle aynıdır. Sıradan insanlar [ise] kadın erkek fark etmeksizin çoğunlukla keçe başlık ve basit [kumaşlardan] elbise giyerler.

Metni inceleyecek olursak Kazakların yaşadığı toprakların eski ismi olarak gösterilen Dayuan Devleti alan araştırmacıları tarafından genelde Fergana Vadisi ile özdeşleştirilmektedir. Macar araştırmacı İstván Vásáry’ye göre, ahali muhtemelen İranî dilli bir kavimdir.⁸ Dayuan Devleti, Han Hanedanı döneminden (MÖ 206- MS 220) beri Çin’le ilişkileri olan ve üzüm şarabı ile “kan terleyen” cins atlarıyla meşhur bir ulustu. Han Hanedanı imparatoru Wu, bu cins atları elde edebilmek için MÖ 104 yılında General Li Guangli’yi Dayuan ülkesine sefere göndermişti.⁹ Her iki devlet de Han Hanedanı döneminde Zhang Qian’ın batıya seyahati raporlarıyla Çin kayıtlarına geçmiş olan devletlerdir.¹⁰ 1756-1762 yılları arasında hazırlanmış olan Qing Hanedanı döneminin diğer bir kaynağında, Kazakların yurtlarının eskiden Dayuan olarak bilindiği, sonraki yıllardaki araştırmalar sayesinde aslında Kangju Devleti olduğunun ortaya çıktığı kaydedilmiştir.¹¹ Rus araştırmacı N. Ya. Biçurin’in de görüşü bu yöndedir.¹² Bu kayıtları göz önünde bulundurursak eserdeki Kazakların yurdu ile ilgili bilgi hatalıdır.

Eserde belirtildiği gibi Kazakların eskiden Çin ile ilişkileri olmadığı bilgisine doğru diyebiliriz. Kazak Cüzlerinin¹³ Çin ile doğrudan ilişkileri Qing Hanedanı’nın Cungarya’yı işgali döneminde başlamıştır (1755). Kazaklar, Cungar Hanlığı’nda patlak veren iç kargaşadan istifade ederek Cungarların işgal ettiği eski yurtları olan Tarbagatay ve İli’yi geri almak için çabalıyorlardı. 1745 yılında Cungar huntaycısı Galdan Tseren’in vefatından sonra Cungar Hanlığı’nda taht kavgası patlak verince Orta Cüz sultanı Abılay, Cungar tahtına aday

⁸ İstvan Vasary, *Eski İç Asya’nın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2007, s. 60-61. Dayuan için bkz. Qian Sima, *Shi Ji*, juan 123, Zhonghua Shuju, Beijing 1996, s. 3157-3160, Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler. Han Hanedanı Tarihi’nde Batı Bölgeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2012, s. 39-41; Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları’na (Shi Ji) Göre Hunlar*, haz. G. Fidan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 95-115.

⁹ Gülmar Kara, *Çin Kaynaklarında Asya Hunları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 267-276.

¹⁰ Zhang Qian’ın verdiği bilgilere göre Kangju Devleti, Dayuan Devleti’nin 2.000 li kuzey-batısında bulunuyordu. Halkı göçebeydi, gelenekleri Yuezhi’lerinkine benziyordu. Doğusunda Xiongnu’lar (Hunlar), güneyinde ise Yuezhiler ile komşuydu (Qian Sima, *Shi Ji*, juan 23, Zhonghua Shuju, Beijing 1996, s. 3161).

¹¹ (*Qinding*) *Huangyu Xiyu Tuzhi* QDHYXYTZ (欽定)皇輿西域圖志, juan 44, Sol Kanat Kazakları, [097-1b] http://skqs.guoxuedashi.net/wen_777t/123189.html#097-1a, 21.01.2023 sa. 22:05; *Xiyu Shuidao Ji* XYSDJ 西域水道記, juan 4, <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=190941>, 44, 21.01.2023 sa. 23:04.

¹² N. Ya. Biçurin, *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan’ın Tasviri*, çev. G. Kara, Gece Akademi, Ankara 2018, s. 151, not. 268.

¹³ Kazaklarda “cüz” sisteminin oluşumuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Orhan Doğan, *Kazak Hanlığı’nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 26-34.

Davatsi ve Amursana'yı desteklemiş,¹⁴ bu olaylar zincirinde Qing Hanedanı ile karşı karşıya gelmişti. Yani Kazak-Çin ilişkileri 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanmaya başlamıştır. Bu ilişkilerin kurulmasında Amursana İsyanı'nın da büyük bir rolü vardı. Amursana, eski müttefiki Davatsi tahta geçtikten sonra kendisine verdiği vaatleri yerine getirmeyince onunla savaşa tutuşmuş, Davatsi'ye karşı hem Abılay Sultan'dan hem Çin'den destek istemiştir. Ancak Çin ordusunun yardımıyla Davatsi'nin tahttan indirilmesinden sonra da Amursana'nın Cungar tahtına geçme hayalleri gerçekleşmeyince Çin'e karşı isyan bayrağı kaldırmış ve eski müttefiki Abılay Sultan'ın desteğine başvurmuştur. Amursana'yı yakalamak için görevlendirilen Çin ordusu böylece 1756-1758 yıllarında Kazak topraklarına seferler düzenlemiştir. Çin hükümeti bu dönemde Abılay Sultan ve diğer Kazak kabile reislerine peş peşe elçiler göndererek Amursana'yı yakalayıp teslim etmelerini talep ediyorlardı. Qing Hanedanı kaynaklarına göre bu savaşlarda Kazaklar mağlup olmuşlardır.¹⁵

Eserde Kazakların Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldığı kaydedilmiştir. Doğu Kazakları olarak Büyük Cüz Kazakları, Batı Kazakları olarak Orta Cüz Kazakları gösterilmiştir. Eserin bu bölümünde Küçük Cüz Kazaklarından bahsedilmemiştir. Muhtemelen o dönem Küçük Cüz'ün Çarlık Rusya'sının himayesi altında olması sebebiyle Qing Hanedanı'nın Küçük Cüz Kazakları ile ilişkileri yoktu. Ancak aynı eserin 9. bölümünde Küçük Cüz Kazakları hakkında bilgi verilmesi sonraki dönemlerde onlarla zayıf da olsa bir ilişki kurulduğunu göstermektedir. Yani Çinliler daha sonraki yıllarda Kazakların üç kısımdan oluştuğundan haberdar idiler. Nitekim 1833'te yazılmış başka bir kaynakta Kazakların topraklarının kuzey, güney ve batı olarak üçe bölündüğü kaydedilmiştir. Burada kuzey olarak Orta Cüz'den, güney olarak Büyük Cüz'den bahsedilmiş, ülkenin batı ucunda Batı Kazaklarının yaşadığını ve bunların kendi hanlarının olmadığı, ikinci dereceden aşağı *tayci*'lerin (kabile reisleri) yönettiği bildirilmiştir.¹⁶

Orta Cüz'den Abılay Sultan'ın Qing Hanedanı'na elçi göndermesi ise bu eserde belirtildiği gibi 1757 yılında gerçekleşmiştir. Daha öncesinde Şubat 1756 yılında Abılay Sultan'a gönderilen Çin elçisi aynı yılın temmuz ayında Abılay Sultan ile görüşmüş, Kazak elçilerini de alıp ülkesine geri dönerken Amursana elçilik heyetini alıkoymuştu. Çin elçisini bir ay tutuktan sonra salıvermiş, Kazak elçilik heyetinin Pekin'e gitmesine de izin vermemişti. Orta Cüz'ün hanı Ebülmambet ise, bu sırada Türkistan şehrinde ikamet ediyordu.¹⁷ Yani, Abılay Sultan'ın elçileriyle birlikte gelenler Ebülmambet Han'ın oğlu Ebülfeyiz Sultan'ın¹⁸ elçileriydi. Nitekim imparatora gönderilen mektupta da Abılay ve Ebülfeyiz sultanların mühürleri bulunmaktadır. Mektup Abılay Sultan'ın ağzından yazılmıştır. Ancak bu mektubun orijinali henüz bulunamamıştır. Çin arşivlerinde mektubun sadece Çince, Mançuca ve Moğolca (Oyrat lehçesi) dillerinde birer kopyası korunmuştur. Ayrıca mektupta tarih belirtilmemiştir, ancak sınırdaki Qing generalinin karargâhına teslim edilme tarihi 27 Temmuz 1757'dir.¹⁹ General Zhao Hui bu mektuba kendi raporunu da ekleyerek imparatora göndermiştir.²⁰ Bununla birlikte Abılay Sultan ve Ebülfeyiz Sultan'ın mühürleri de kopyadır, yani mektubun çevirisine ayrı ayrı kopyalanarak eklenmiştir.²¹

Kazak elçilik heyeti, Eylül 1757 yılında Pekin'de imparatorun huzuruna çıkmış, onlar için sarayda ziyafet tertip edilmiş, imparator Kazak elçilerini sürekliliğe davet etmiştir.²² Kazakların Çin imparatoruna elçilik

¹⁴ Abılay Sultan ve Amursana Noyan'ın dostluğu 1741'de Abılay Sultan'ın Cungarların elinde esir olduğu zamanlarda başlamış olmalıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Gülnar Kara, "Abılay Han Döneminde Kazak-Cungar İlişkileri Üzerine", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), Haziran 2022, s. 67-69.

¹⁵ Amursana Noyan'ın Çin ile savaşları ve buna Orta Cüz Kazaklarının müdahil olmasıyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Gülnar Kara, "Çin'in Cungarya'yı İlgali Ekseninde Qing Ordusunun Kazak Topraklarına Seferleri (1756-1758)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, C. 19, S. 3, s. 1550-1561.

¹⁶ *Xiyu Shuidao Ji* XYSHJ 西域水道記, juan 4, <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=190941,44-45,21.01.2023%20sa.23:04>.

¹⁷ Cungar huntaycısı Galdan Tseren, 1742'de Orta Cüz Kazaklarının barış anlaşması talebine rehinler göndermelerini, vergi ödemelerini ve Ebülmambet Han'ın Türkistan şehrinde yaşamasını şart koymuştu. Bu şartları kısmen de olsa yerine getirmek amacıyla Ebülmambet Han 1743-1758 yılları arasında Türkistan şehrinde ikamet etmekteydi. V. A. Moiseyev, *Djungarskoye Hanstvo i Kazahi XVII-XVIII vv.*, Gılım, Almatı 1991, s. 124; İ. V. Yerofeyeva, *Epistolarnoye Naslediye Kazahskoy Pravyaşçey Elity 1675-1821 Godov*, T. II, Abdi Company, Almatı 2014, T. 1, s. 245.

¹⁸ Ebülfeyiz Sultan (?-1783), Orta Cüz hanı Ebülmambet'in oğludur. 1742-1744 yılları arasında Ebülmambet Han onu Cungar huntaycısı Galdan Tseren'e rehin olarak göndermişti. Orta Cüz'deki Nayman boyunun büyük çoğunluğunun reisiydi ve Orta Cüz'de oldukça nüfuzlu birisiydi. Küçük Cüz'den Nuralı Han'ın kızıyla evli olduğu bilinir (Yerofeyeva, *age*, t. II, s. 366-367). Rus araştırmacı İ. G. Andreyev onun sakin yapıda ve halk arasında saygın birisi olduğunu kaydetmiştir. 1783'te vefatından sonra naaşı oğlu tarafından Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesine götürülerek defnedilmiştir. İ. G. Andreyev, *Opisaniye Sredney Ordy Kirgiz-Kaysakov*, Altın Kitap, Astana 2007, s. 55.

¹⁹ *Vostochnaya Diplomatiya Na Styke Tsivilizatsiy (Konets XVI-70 Gody XIX vv)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*, red. K. Ş. Hafizova, D. K. Kıdralı, Gılım, Astana 2015, s. 109-110.

²⁰ Noda Jin, Onuma Takahiro, *A Collection of Documents from the Kazakh Sultans to the Qing Dynasty*, TIAS: Department of Islamic Area Studies, The University of Tokyo 2010, dok. A, p. 11-16.

²¹ Noda, Onuma, *age*, s. 13.

²² *Pingding Zhunga'er Fanglüe* (PDZGEFL), zhengbian, juan 43//*Tsinskaya İmperiya i Kazahskiy Hanstva. Vtoraya Polovina XVIII-Pervaya Tret' XIX vv.*, (TsİKH), haz. K. Hafizova, V. A. Moiseyev, C. I, Nauka, Alma-ata 1989, s. 141, belge no. 79.

QING HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QING HANEDANI’NIN HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

göndermelerinden Rus hükümetinin de haberi olmuştur. 1757 tarihli Sibirya Genel Valisi F. İ. Soymonov’a gönderilen raporda Kazak elçilik heyetinin Pekin’e gitmekte olduğu, hep beyaz renkten atlar, develer ve köpeklerden oluşan hediyeler götürmekte olduğu bildirilmiştir.²³ Kazak elçilik heyeti, Eylül’den Kasım’a kadar Çin’de kalmış ve sonrasında imparatorun hediyeleriyle ülkelerine geri dönmüşlerdir. Abılay Sultan’ın mektubunda bahsi geçmiyorsa da İmparator Qianlong’un Abılay Sultan’a gönderdiği mektuptan Kazak elçilerinin talebinin Cungarların işgal ettiği eski yurtları Tarbagatay’ı geri almak olduğu anlaşılmaktadır. İmparator, bu toprakların Çin’in egemenliği altına yeni geçtiğini, Kazakların da Çin’e yeni bağlandığını, ileride sadakatle iyi hizmet edecekler ve Amursana’yı yakalayıp teslim ederlerse bu toprakları hediye edebileceğini bildirmiştir.²⁴

Eserde Büyük Cüz hanı Abilez²⁵ tarafından gönderildiği bildirilen elçiliğin ise 1758’de Çin’e gittiği kaydedilmiştir. 1758 yılında Çin ordusunun Cungar isyancılarından Kazaksarı’yı (ya da Kazakşira) yakalama bahanesiyle Büyük Cüz topraklarına düzenlediği keşif seferi esnasında Çin generali Fu De, Büyük Cüz hanı Abilez, Töle Biy ve diğer nüfuzlu kişilerle görüşme fırsatı bulmuştu. Onlar, Çin komutanlarından Cungar işgali döneminde Taşkent’te kurulmuş bazı idarî makamların lağvedilmesini istiyorlardı. Çinli generaller, Kazak yöneticilerin taleplerine net bir cevap vermektan kaçınarak, Çin imparatoruna elçilik göndermeleri için onları ikna etmişlerdir.²⁶ Elçilik heyetinde Töle Biy ve Sasık Biy’nin temsilcileri ve Taşkentli Molla Şemşi’nin temsilcisi Meniyaz vardı. General Fu De, imparatora gönderdiği raporunda da Batı Kazaklarının hanı (yani Büyük Cüz) Abilez ise de aslında idarenin Töle Biy’in elinde olduğunu, kararları da onun verdiğinin altını çizer.²⁷ Heyet, Töle Biy ve Molla Şemşi tarafından imparatora yazılan mektubu da getirmişti. Fu De, bu mektupları açtığında Müslümanca (yani Arap alfabesiyle) yazıldığından dolayı anlamadığını, orduda başka kimsenin de okuyamadığını bildirir. Böylece elçilerden bu mektuplarda ne yazıldığını sorunca Töle Biy’nin oğlu Jolan babasının Çin ile gerçekten de samimi bir ilişki kurmak istediğini, mektubun da bu mealde olduğunu söylemiştir. Fu De de buna göre mektubu düzenleyerek imparatora göndermiştir.²⁸ Bundan anlaşılıyor ki Çin arşivlerindeki Töle Biy’in mektubu muhtemelen Çinli generalin imparatorun gönlünden çıkacak şekilde düzenlediği mektuptur. Zaten mektubun orijinali henüz hiçbir yerde bulunamamıştır. Burada da aynı Abılay Sultan ve Ebülfeyiz Sultan’ın mektuplarında olduğu gibi mühürler mektubun kopyalarına eklenmiştir. Töle Biy, mektubunda Kazakların bir kısmının kendisine bağlı olduğunu, bir kısmını Abılay Sultan’ın yönettiğini bildirmekle beraber kendisinin imparatora hizmet etmek ve Orta Cüz’le aynı şartlarda ilişki kurmak istediğini yazmıştır.²⁹ Ayrıca Kazaklar, imparatora üç cins beyaz at, Fu De’ye de bir cins beyaz at hediye etmişlerdir. Atlar karşılığında Fu De, Abilez Han, Töle Biy ve diğer Büyük Cüz’ün ileri gelenlerine çeşitli ipek kumaşlar takdim etmiştir.³⁰ Büyük Cüz Kazaklarının elçilik heyeti yol üzerinde Barköl’de karşılanıp, imparatorun emriyle hediyeler takdim edilip, ziyafetler verildikten sonra Pekin’e gelmişlerdir.³¹ Aralık 1758’de imparator, Büyük Cüz elçilerini huzurunda kabul ederek, ziyafet vermiş, askeri geçit düzenlemiş, havai fişek gösterisi yapılmıştır.³²

2. Albümdeki Küçük Cüz Kazaklarıyla İlgili Resimler

Eserin 9. bölümünde altı resim bulunmakta olup Küçük Cüz Kazakları tasvir edilmiştir. Onlardan ilk ikisinde Küçük Cüz hanı Nuralı’ya bağlı insanlar resmedilmiştir. Resimlerin başlıkları da şöyledir: “Küçük Cüz kabilesinden Nuralı’ya bağlı Müslüman Erkek”, “Küçük Cüz Kabilesinden Nuralı’ya Bağlı Müslüman Kadın”. Bu resimlerin yanında şu bilgiler verilmiştir:

Nuralı’ya (bağlı) Küçük Cüz kabilesi Batı Kazaklarının bir kabilesidir. Onlar İli’nin kuzey-batısında 2.000 li uzaklıkta yaşıyorlar. Konar-göçerler ve hayvancılıkla geçinirler. Bizim ordumuz Uygurları (Huihu) yatıştırdıktan sonra koyunlar ve atlar getirerek İli’ye ticaret için geliyorlardı. Qianlong saltanat devresinin 27. yılında (1762) onların reisi Nuralı elçiler göndererek imparatora hediyeler göndermiştir. Erkekleri kaba

²³ TsİKH, C. I, s. 142-143, belge no. 82.

²⁴ PDZGEFL, zhengbian, juan 44// TsİKH, C. I, s. 143-144, belge no. 83.

²⁵ Abilez Han (Kaz: Әбілез) bu sırada Taşkent’tin kuzeyinde ikamet ediyordu.

²⁶ Gülnar Kara, “Qing Hanedanı Ordularının Cungarya’yı İşgali Ekseninde Kazak Topraklarına Seferleri (1756-1758)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 2022, s. 1558-1559.

²⁷ B. Ejenhanulu, *Qazaq Handığı men Qing Patşalığıнын Sayasi-Diplomatiyalıq Qatnastarı Turalı Qıtay Muragat Qujattarı*, C. I, Daik-Press, Almatı 2009, s. 99, belge no. 57.

²⁸ Ejenhanulu, *age*, s. 101, belge no. 57.

²⁹ K. Ş. Hafızova, *Stepnyye Vlastiteli i İh Diplomatiya v XVIII-XIX Vekah*, KİSİ, Nursultan 2019, s. 75-76.

³⁰ Ejenhanulu, *age*, C. I, s. 96, belge no. 57.

³¹ Ejenhanulu, *age*, C. I, s. 111-112, belge no. 64.

³² Ejenhanulu, *age*, C. I, s. 117-119, belge no. 70, 71, 72, 73.

kumaştan yapılmış elbise ve keçe başlık giyerler. Kadınları da çiçekli ipek başörtüleri giyerler, aralarında beyaz başlık giyenler de vardır. Gelenekleri Doğu Kazaklarınkine benzer.

Metinde Nuralı Han'a bağlı Kazakların Küçük Cüz'den olduğu doğru verilmiş ise de Batı Kazakların bir kabilesi şeklinde gösterilmesi hatalı bir bilgi olmuştur. Hâlbuki eserin 2. bölümünde Batı Kazakları olarak Büyük Cüz'den bahsediliyordu. Ocak 1763 tarihli İmparator Qianlong'un bu elçilikle ilgili fermanında ise, Nuralı Han'ın Kazakların sol grubunun reisi olduğu kaydedilmiştir.³³ Burada Nuralı Han'a bağlı Kazakların Orta Cüz Kazaklarını örnek alarak zengin hediyeler almak ve Çin'e itaat etmek için geldikleri, dolayısıyla Kazak elçilerinin iyi bir şekilde ağırlandmaları ve ziyafetler tertip edilmeleri gerektiği bildirilmiştir. Hâlbuki Nuralı Han'ın Eylül 1758 tarihli Rus imparatoriçesi Yelizaveta Petrovna'ya yazdığı mektubundan görülüyor ki hanın kardeşi Yeralı Sultan 1758'de maiyeti ile birlikte Kazak topraklarında Çin askerleriyle³⁴ karşılaştığında Çinli komutan onu çadırına davet etmiş ve Nuralı Han'ın Qing sarayına elçilik göndermesi konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Karşılığında da Çin imparatoru tarafından zengin hediyelerle ödüllendirileceği ve dostluk ilişkileri kurulacağı vaat edilmiştir.³⁵

Aslında Çin'le en az ilişki kuran Küçük Cüz Kazaklarıydı. Bu dönemde Çarlık Rusyasının egemenliği altında olan Küçük Cüz hanı Nuralı muhtemelen hem mesafenin uzaklığı hem Rusya hükümetinden çekindiğinden dolayı Çin'le pek yakın değildi. Dolayısıyla Rusya egemenliği altındaki Ebülhayır ailesinden elçiliğin gelmesi Qing Hanedanı için büyük bir diplomatik başarı olarak görülmüştür.

Küçük Cüz'den elçiler gelmeden önce General Ming Rui, imparatora gönderdiği raporunda Kazakların yine Tarbagatay bölgesine yerleşmeye başladıklarını bildirmiş ve onları bölgeden güç kullanarak çıkartmak için izin istemişti. İmparator buna onay veriyse de sonrasında Küçük Cüz Kazaklarından elçilik geleceğini haber alınca operasyonu ertelemeye karar vermiştir. İmparatorun Ocak 1763 tarihli fermanında Küçük Cüz'den Nuralı ve diğerlerinin gönderdikleri elçilerin imparatorun huzuruna gelmekte olduklarını haber aldığını ve eğer Tarbagatay'daki Kazaklara yapılan tedip hareketleri duyulursa elçilerin şüpheye düşebileceğinden dolayı operasyonu erteleme emri vermiştir.³⁶ Şubat 1763 tarihli belgeye göre, Küçük Cüz elçileri diğer Orta Asya ülkelerinin elçileriyle birlikte imparatorun huzurunda çıkmışlardır.³⁷ Elçilere ziyafet verilmiş, askerî geçit düzenlenmiştir.³⁸

Küçük Cüz'ün reisi olarak gösterilen Nuralı Han, Küçük Cüz hanı Ebülhayır'ın oğlu olup, babasının Barak Sultan tarafından öldürülmesinden (1748) sonra tahta çıkmıştır. Ona bağlı Küçük Cüz boyları bu sırada Çarlık Rusyası egemenliği altındaydılar. Nuralı Han'ın Çin'e elçi gönderdiğini Rus kaynaklarından hanın 1764 tarihli General A. P. Laçinov'a yazdığı mektuptan öğrenmek mümkündür. Laçinov'un üst makamlara verdiği rapora göre Nuralı Han, Büyük Cüz ve Orta Cüz'e gelen Çin elçilerinin daveti ile 1761'de adamlarını Çin'e göndermiş, Çin imparatorunun zengin hediyelerle kendi tarafına çekmek çabalarına rağmen kendisinin Rusya'ya sadık kalacağını bildirmiştir.³⁹ Nuralı Han'ın elçisiyle birlikte eski Hive hanı Kaip ve onun babası Batır Sultan'ın temsilcileri, Orta Cüz'den Ebülfeyiz Sultan ve Hanbaba'nın elçileri de Çin'e gelmişlerdir. Turfan'da bu elçilik heyetine Afgan şahı Ahmet'in elçileri de dâhil olarak 1762'de Pekin'e gelmişlerdir. Pekin'de 7 ay kalıp, imparatorla görüştüktan sonra Küçük Cüz elçilik heyeti geri dönmüştür. İmparator Qianlong, Nuralı Han'a gönderdiği mektupta onun Çin'den uzakta yaşamasından dolayı imparatorluğun ihtişamından habersiz olduğunu, şimdi Abılay Sultan ve diğer komşu devletlerin Çin'e "bağlılık bildirdiğini ve imparatorun merhametinden yararlandıklarını" öğrenince imparatora hizmet etmek istediği ve cins atlar hediye getirdikleri, bunun kendisini sevindirdiğini bildirmiştir.⁴⁰ Aynı mealdeki mektuplar Kaip Han ve Batır Sultan'a da gönderilmiştir.⁴¹ Nuralı Han ise, Orenburg valisi A. R. Davydov'a mektubunda (Haziran 1763) Çin imparatorunun kendisine bağlılık bildirmesi teklif ettiğini, buna henüz cevap yazmadığını belirterek Çin imparatoruna ne gibi cevap verilmesi

³³ PDZGEFL, juan 19// *Vostoçnaya Diplomatıya Na Styke Tsivilizatsiy (Konets XVI-70 Gody XIX vv)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*, red. K. Ş. Hafızova, D. K. Kıdralı, Gılım, Astana 2015, s. 169, belge no. 118.

³⁴ Nuralı Han Rus imparatoriçesine mektubunda Çinlilerden Şürşütler olarak bahsediyor. Kazakların diğer kaynaklarında da Çin ve Çinlilerden genel olarak Qıtay şeklinde bahsediliyorsa, Mançulara Şürşütler dendiği bilinmektedir.

³⁵ Yerofeyeva, *age*, 2014, C. II, s. 78-79, belge no. 437.

³⁶ PDZGEFL, juan 19// *Vostoçnaya Diplomatıya Na Styke Tsivilizatsiy (Konets XVI-70 Gody XIX vv)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*, red. K. Ş. Hafızova, D. K. Kıdralı, Gılım, Astana 2015, s. 169, belge no. 118.

³⁷ *Vostoçnaya Diplomatıya Na Styke Tsivilizatsiy (Konets XVI-70 Gody XIX vv)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*, red. K. Ş. Hafızova, D. K. Kıdralı, Gılım, Astana 2015, s. 174-175, belge no. 124.

³⁸ *age*, s. 177, belge no. 127, 128.

³⁹ *Kazahsko-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII Vekah*. *Sbornik Dokumentov i Materialov* (KRO), red. V. F. Şahmatov vd, İzd. AN KazSSR, Almat-ata 1961, s. 670, belge no. 261, Kasım 1764.

⁴⁰ *Vostoçnaya Diplomatıya Na Styke Tsivilizatsiy (Konets XVI-70 Gody XIX vv)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*, red. K. Ş. Hafızova, D. K. Kıdralı, Gılım, Astana 2015, s. 182-183, belge no. 134.

⁴¹ *age*, s. 183-185, belge no. 136, 137.

QING HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QING HANEDANI’NIN HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

gerektiği konusunda tavsiye istiyordu.⁴² Ancak Nuralı Han ve diğer Küçük Cüz kabile reislerinin imparatora gönderdiği mektuplar veya elçiliğin görüştüğü konular hakkında Çin ve Rus kaynaklarında herhangi bir bilgi henüz bulunamamıştır.

Bu bölümdeki diğer iki resme “Küçük Cüz Kabilesinden Batır’a Bağlı Müslüman Erkek” ve “Küçük Cüz Kabilesinden Batır’a Bağlı Müslüman Kadın” başlıkları verilmiş ve şu bilgiler kaydedilmiştir:

Batır’ın yönettiği Küçük Cüz kabilesi de Doğu Kazaklarından birisidir. Onların hepsi konargöçer hayat yaşarlar, hayvancılık ile ticaretle geçinirler. Reisleri olan Batır, Qianlong saltanat devresinin 27. yılında (1762) imparatora elçilik göndererek hediyeler getirmiştir. Onların gelenekleri ve giyim-kuşamları da Batı Kazaklarınkine benzer.

Batır Sultan ve Kaip Han hakkında bilgileri Rus idarecileri ve araştırmacılarının eserlerinde bulmak mümkündür. Örneğin, P. İ. Ryçkov, Hive Hanı Kaip’in babası Batır Sultan’ın Küçük Cüz’de ayrı bir ulusa sahip olduğunu ve Ebülhayır Han ve oğlu Nuralı ile aralarının iyi olmadığından bahsetmişse de⁴³ V. N. Vitevskiy, Ebülhayır Han’ın ölümünden sonra Küçük Cüz’deki bazı boyların Batır Sultan’ı han seçtiklerini ve o sırada Hive hanı olan oğlu Kaip Han’ın nüfuzuna dayanarak Orenburg Genel Valisi İ. İ. Neptyuyev ile ilişkiler kurmaya çalıştığını bildirir.⁴⁴ Yani, Küçük Cüz’ün bazı boylarının reisi olan Batır Han, Nuralı Han’dan bağımsızdı. Neptyuyev, kendi raporlarında Batır Sultan’ın olumlu niteliklerinden ve Kazaklar arasında etkisinin büyük olduğundan bahsediyorsa da⁴⁵ Rus hükümetinin Nuralı Sultan’ı desteklemesinden dolayı hükümetin talimatlarına uyararak Batır Sultan’a destek vermekten kaçınıyordu. Nuralı Han da 1751 yılında Kaip Han ile barışmış ve ticari ilişkilerini yenilemiştir.⁴⁶ Neticesinde Batır Sultan kayınbiraderi olan Nuralı Han’a sözde olsa da bağlılığını bildirmiş ve onun “Büyük Han” olduğunu kabul etmiştir.⁴⁷ Ancak kendisi de “han” unvanını kullanmaya devam etmiş, ona bağlı kabileler, 1771 yılındaki ölümüne kadar onu kendilerinin hanı olarak tanımışlardır. Batır Sultan’ın vefatından sonra yerine bu sırada Hive tahtını kaybetmiş olan oğlu Kaip geçmiştir.⁴⁸

Bu bölümdeki son iki resim “Ürgenç Kabilesinden Kaip’a Bağlı Müslüman Erkek” ve “Ürgenç Kabilesinden Kaip’a Bağlı Müslüman Kadın” başlığı taşımaktadırlar. Bu resimlerden sonra ise şu şekilde açıklamalar verilmiştir:

Kaip’in yönettiği Ürgenç kabilesi de Batı Kazaklarının bir parçasıdır. Onların konup göçtüğü yerler, Küçük Cüz’e yakındır. İli’ye yaklaşık 2.000 li’den⁴⁹ fazla mesafededir. Onlar, komşu Müslüman halklarla birlikte İli’ye gelerek ticaret yapmışlardır. Qianlong saltanat devresinin 27. yılında (1762) onların reisi Kaip elçilik göndererek imparatora hediyeler göndermiştir. Bunların gelenekleri ve giyim-kuşamları Küçük Cüz Kazaklarınkine tamamiyle benzer.

Burada tarif edilen Kaip Han, Küçük Cüz’den Batır Sultan’ın oğludur. 1747-1758 yılları arasında Hive Hanlığı’nda hüküm sürmüştür. Bu albümde Kaip’in Ürgenç hükümdarı olduğunun altı çizilmiş ise de unvanı belirtilmemiştir. Ayrıca Ürgenç’in bir kabile değil, Hive Hanlığı’nın başşehri olduğunu da belirtmeliyiz. 1758 tarihli Rus belgelerinde Hivelilerin ağır vergiler nedeniyle Kaip Han’a karşı ayaklandıkları ve onun kaçarak babası Batır Sultan’ın yurduna sığındığı kaydedilmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla Çin’e elçilik gönderdiği sırada artık Hive’de hüküm sürmüyordu. Bundan sonra vefatına kadar Küçük Cüz’deki Şekti boyunun reisi olarak hayatına devam etmiştir. Yani burada eskiden Ürgenç hanı olduğuna atıf yapılmış olabilir.

Küçük Cüz elçilerinin Pekin’de ağırlandığına dair, Şubat 1763 tarihli belgede⁵¹ diğer Orta Asya ülkelerinin elçileriyle birlikte geldikleri kaydedilmiştir. Kazak elçileri diğer elçilerle birlikte imparatorun huzuruna çıkmış, elçiler için ziyafetler verilmiş ve askeri geçit düzenlenmiştir.

3. Kırgızlar Hakkında Malumatlar

⁴² Yerofeyeva, age, C. II, s. 139, belge no. 482.

⁴³ P. İ. Ryçkov, *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Tip. İ. İ. Evfimovskogo-Mirovitskogo, Orenburg, 1896, s. 92.

⁴⁴ V. N. Vitevskiy, *İ. İ. Neptyuyev i Orenburgskiy Kray v Prejnym Yego Sostave do 1758 g.*, T. III, Tipo-Litografiya V. M. Klyuçnikova, Orenburg 1897, s. 755.

⁴⁵ *Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1741-1751)*, c. II/2, red. M. P. Vyatkin, İzd. AN KazSSR, Alma-ata 1948, s. 310, belge no. 116.

⁴⁶ age, s. 361, belge no. 135.

⁴⁷ age, s. 316, belge no. 119.

⁴⁸ İ. V. Yerofeyeva, *Simvoly Kazahskoy Gosudarstvennosti (Pozdnye Srednevekov’ye i Novoye Vremya)*, Arkaim, Almatı 2001, s. 134.

⁴⁹ Çin uzunluk ölçü birimidir. Qing Hanedanı döneminde 1 li, yaklaşık 545 metre idi (K. Ercilasun, *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 74, not. 245).

⁵⁰ KRO, 1961, s. 562-563, belge no. 220, Mayıs 1758.

⁵¹ *Vostochnaya Diplomatıya Na Styke Tsivilizatsiy (Konets XVI-70 Gody XIX vv)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*, red. K. Ş. Hafızova, D. K. Kıdralı, Gılm, Astana 2015, s. 174-175, belge no. 124, s. 177, belge no. 127-128.

Kırgızlarla ilgili malumat albümün 2. bölümünde “Burutlar” başlığı altında verilmiştir.

Burutlar, Cungarların güney-batısındadırlar. [Onlar da] Müslümanlardan [olup] sağ ve sol olarak ikiye bölünürler. Qianlong saltanat devresinin 23. yılında (1758) Sol Burutlardan Mamatkul Biy ve Sağ Burutlardan Karaboto birbiri ardına kabilelerine önderlik ederek [bize] itaat ettiler. Her biri başkente imparatorun huzuruna elçilik göndererek halkı ve topraklarının [ülkemize] dahil edilmesini istediler. Geleneklerine göre tarımla ve hayvancıkla uğraşırlar. Erkekler tepesi yüksek, geniş kenarları olan şapka giyerler, yakası yüksek brokar elbise giyerler, kırmızı kemer takarlar ve ayaklarına kırmızı deriden ayakkabı giyerler. Kadınları saçlarını iki örgü şeklinde serbest bırakırlar, kulaklarına incili küpeler takarlar ve uzun kollu brokar elbiseler giyerler. Başlıkları erkeklerinkiyle aynıdır.

Bu bölümde Burutlar olarak bahsedilen halk aslında Kırgızlardır. “Burut” teriminin ortaya çıkışıyla ilgili araştırmacılar arasında çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁵² Genelde yaygın olan görüş bu ismin Aladağ Kırgızlarına Cungarlar tarafından verildiği yönündedir. Rus kaynaklarında ise Kırgızların ismi genelde Kara Kırgızlar, Taş Kırgızları, Vahşi Taş Kırgızları şeklinde geçmektedir. Kazak şarkiyatçı Ş. Ualihanov Rusların Vahşi Taş Kırgızları, Kara Kırgızlar diye adlandırdıkları halkın kendilerine sadece Kırgız dediklerini, Kalmuklar (Cungarlar) ve Çinliler tarafından kendilerine verilen “Burut” adını bilmediklerini kaydetmiştir.⁵³ 1722-1723 yıllarında Cungar Huntaycısı Tsevan Ravdan’ın karargâhında bulunan Rus elçisi İ. Unkovskiy, Burutların net konumunu vermektedir. Onun raporuna göre, Burutlar, Cungarların egemenliği altında olup, Tusgöl (Issıkgöl) kıyısında konup göçüyorlardı ve Kazaklarla komşuydular. Unkovskiy, onların sayısını 5.000 çadır olarak gösterir ve 3.000 asker çıkarabileceklerini belirtir.⁵⁴ Rus şarkiyatçı N. Ya. Biçurin’in Mançu bir memurun kaleme aldığı “Batı Bölgelerinde Gördüklerim ve Duyduklarımın Tasviri” adlı eserinden yaptığı çeviride onların Andican ve Kaşgar arasında yaşadıkları, hükümdarlarına *biy* dendiği bildirilmiştir.⁵⁵

Eserde Çin’e elçilik gönderdiği bildirilen Mamatkul Biy, Kırgızların Sarıbağış kabilesinin reisiydi. Rus bilim adamı A. Bernştam’a göre, o zamanlar Kırgızların seçilmiş hanıydı.⁵⁶ Karaboto Biy ise, Taşkent yakınlarındaki Çatkal-Talas bölgesinde yaşayan Kırgızların Kıtay boyunun reisiydi.⁵⁷ Yani burada bahsi geçen kişilerin Kırgızların sadece bir kısmının yöneticisi olduğu görülmektedir. Kaynaklara göre Kırgızların Çin ordusuyla karşılaşmaları yine Çin ordusunun 1758 yılındaki Kazak topraklarına yaptığı keşif seferinde meydana gelmiştir. Çinli General Zhao Hui’nin öncü birlikleri karşılaştıkları Kırgızlarla çatışmaya girmiş ve bunun neticesinde birkaç Kırgız öldürülmüştü. Bu çatışmadan sonra bazı Kırgız boylarının reisleri Çinli komutanla görüşmeye gelmişler ve General Zhao Hui onlara kaçak Cungar Noyanı Kazak Sarı’nın peşinde oldukları ve onu yakalama konusunda yardım etmelerini istemekle beraber Kırgızların Pekin’e elçilik göndermesi konusunda ikna çalışmaları yapmıştır. Hatta bunun bir an önce gerçekleşmesi için kendi komutanlarından birisini görevlendirmiştir. Bu sırada Kırgızların Sarıbağış ve Sayak boylarının büyük reisi (*çon biy*) Mamatkul Biy’i (bu sırada 90’lı yaşlarındaydı) de ziyaret ederek Çin’e karşı bir düşmanlık beslemedikleri konusunda söz almışlar ve bunun ispatı olarak elçilik gönderilmesi için ikna çalışmalarına devam etmişlerdir.⁵⁸ Yani eserde bahsi geçen Kırgız elçilik heyeti General Zhao Hui’nin çabaları neticesinde Pekin’e gelmişlerdir. Kırgız elçilerinin gelmesiyle onlar hemen “yabancı vassallar” statüsünde kabul edilmiş, elçilere Qing devlet memurlarının rütbe ve makam göstergesi olan tavus kuşu tüyleri ve şapka düğmeleri hediye edilmiştir.

SONUÇ

Kadim zamanlardan beri Çin’in komşu veya Çinli olmayan halklarla ilişkileri genelde Çin merkezci anlayışa göre yürütülmüştür. Tarihsel süreçte Çin’in diğer ülkelerle ilişkileri o ülkelerin coğrafi ve jeopolitik konumu, toplumsal yapısına göre şekillenmekteydi. Çin’de iktidarı ele geçiren yabancı hanedanlar da Çin’in çevresindeki devletler ve halklardan üstün olduğuna inanan Çin merkezci ideolojiyi benimsemişlerdir. Moğol

⁵² “Burut” kelimesinin etimolojisi ve bununla ilgili araştırmalar için bkz. Nurbek Coldoşev, “Burut Etnik Adı Üzerine”, çev. C. Buyar, *Sibirya Araştırmaları Dergisi* (SAD), C. 2, S. 5, 2014, s. 25-36; D. B. Saparaliyev, “Etniçeskoje Naimenovaniye Kyrgyzov i Opisanije İh Religioznych Verovaniy v Russkih İstoriçeskih İstoçnikah XVII-XIX Vekov”, *Minbar, İslamskiye İssledovaniya*, C. 10, no. 1, 2017, s. 20-24.

⁵³ Ç. Ç. Valihanov, *Sobraniye Soçineniy v 5 Tomah*, T. III, Glavnaya Redaktsiya Kazahskoy Sovetskoy Ensiklopedii, Alma-ata 1985, s. 345-346.

⁵⁴ *Posol’stvo k Zyungarskomu Hun-taycı Tsevan Rabtanu Kapitana ot Artillerii İvana Unkovskogo i Putevoy Jurnal Yego za 1722-1724 Gody*, red. N. İ. Veselovskiy, Tipografiya V. Kirşbauma, St.-Peterburg, 1887, s. 187.

⁵⁵ N. Ya. Biçurin, *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan’ın Tasviri*, çev. G. Kara, Gece Akademi, Ankara 2018, s. 152-153.

⁵⁶ A. Bernştam, “İstoçniki po İstorii Kirgizov XVIII Veka”, *Voprosy İstorii*, 1946, no. 11-12, s. 128.

⁵⁷ D. Saparaliyev, “XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri”, çev. A. İsakov, *Gazi Akademik Bakış*, C. 4, S. 8, s. 147.

⁵⁸ *Pingding Zhunga’er Fanglüe* (PDZGEFL), zhengbian, juan 56, 58; V. S. Kuznetsov, *Tsinskaya İmperiya na Rubejah Tsentral’noy Azii*, Nauka, Novosibirsk 1983, s. 41-42.

QİNG HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QİNG HANEDANI’NIN HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

asılı olan Yuan Hanedanı (1279-1368) ve Mançu asıllı Qing Hanedanı (1644-1911) da büyük ölçüde eski hanedanların politikalarını kopyalamışlardır. Çin merkezci politika, Çin’in dünyanın merkezi olduğunu ileri sürmekle beraber yabancı devletler ve halkların Çin’e hiyerarşik bağlılık içinde olduğunu ima ediyordu. Dolayısıyla Çin ile ilişki kurmak isteyen dış ülkeler “haraç veren tabi ülkeler” statüsünde sayılıyordu. Bu politika, Qing Hanedanı döneminde yayınlanmış eserlere de yansımıştır. Bunlardan biri çalışmamıza konu olan *Qing Hanedanı’nın Haraçgüzarlarının Resimleri* isimli albümdür.

Muhtemelen İmparator Qianlong için bu eser sadece siyasi değil, eğitici öneme de sahipti. Bu eser bir yandan Çin’in kudretini dünyaya tanıtmalıydı, diğer yandan ülkesindeki okuyuculara dünyada hangi halkların yaşadıkları ve onların özellikleri hakkında bilgi sunmalıydı. Eserde verilen coğrafi, tarihî ve etnografik materyaller Çin’in o dönemde dış dünya hakkında biriktirdiği bilgilerin bir özetidir. Bu eserin 2. ve 9. bölümlerinde Kazaklar ve Kırgızların yaşadığı coğrafya, yaşam tarzı ve kıyafetleri dışında tarihî bilgiler de sunulmuştur. Bu eserdeki metne inanılacak olursa 1757-1758’den itibaren Kazakların Orta Cüz, Büyük Cüz kabileleri ve Kırgızlar Çin’in tabiiyetine girmiştir. Küçük Cüzle ilgili metinde ise böyle bir iddiada bulunulmamıştır. Ancak Çin arşivlerinde Orta Cüz ve Büyük Cüz yöneticilerinin Qing Hanedanı imparatoruna gönderdiği mektupların orijinallerinin değil, sadece çevirilerinin bulunması onların Çin’in tabiiyetini kabul ettikleriyle ilgili iddiayı da kuşkulu hale getirmektedir. Çinli tercümanların bu mektupların içeriğini kasıtlı olarak imparatorun gönlünden çıkacak şekilde değiştirmiş olması da olasılıklar arasındadır.

Elbette Çin hükümeti için Kazak ve Kırgız yöneticilerinden elçilerin gelmeleri onları kendi tebaaları olarak görmeleri için yetiyordu. Hâlbuki elçilik göndermeleri konusunda daha çok Çin komutanları ısrarcı idiler. Kazak ve Kırgız hükümdarları ise bu ilişkiyi kendi lehlerine çevirmeye, özellikle ticarî ilişkilerin gelişmesi için uygun koşullar yaratmak için kullanmaya çalışıyorlar, Cungar istilası döneminde kaybettikleri topraklarını geri almak için çaba gösteriyorlardı. Kazaklar ve Kırgızlar “tebaa” olarak hiçbir zaman Çin’e vergi ödememişler, onların topraklarında herhangi bir Çin idarî birimleri kurulmamıştır. Eserde elçilerin getirdikleri hediyeler Qing sarayının politikasına uygun olarak “haraç” olarak kabul ediliyor ise de Çin hükümetinin Kazak-Kırgız kabile yöneticilerine gönderdiği hediyeler Çin sarayı için daha masraflıydı. Her ne kadar söz konusu eserde kaydedilmiş tarihî bilgiler objektiflikten biraz uzak ise de söz konusu halklarla ilgili coğrafi ve etnografik bilgilerin Türkistan tarihi araştırmacıları için önemli olduğunun da altını çizmeliyiz.

KAYNAKÇA

- ANDREYEV, İ. G., *Opisaniye Sredney Ordı Kirgiz-Kaysakov*, Altın Kitap, Astana 2007.
- BERNŞTAM, A. (1946). “İstoçniki po İstorii Kirgizov XVIII Veka”, *Voprosy İstorii*, no. 11-12, s. 126-131.
- BİÇÜRİN, N. Ya., *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan’ın Tasviri*, çev. G. Kara, Gece Akademi, Ankara 2018.
- COLDOŞEV, Nurbek, “Burut Etnik Adı Üzerine”. Çev. C. Buyar. *Sibirya Araştırmaları Dergisi (SAD)*, cilt 2, sayı 5, 2014, s. 25-36.
- DOĞAN, Orhan, *Kazak Hanlığı’nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*, TTK Yayınları, Ankara 2021.
- ERCİLASUN, Konuralp, *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- GE, Zhaoguang, “Imagining a Universal Empire: a Study of the Illustrations of the Tributary States of the Myriad Regions Attributed to Li Gonglin”, *Journal of Chinese Humanities*, 5(2), 2019, pp. 124-148.
- HAFİZOVA, K. Ş., *Stepnyye Vlastiteli i İh Diplomatiya v XVIII-XIX Vekah*, KİSİ, Nursultan 2019.
- HARİTONOVA, A. M., “İstoriya İzuçeniya Kitayskogo Ksilografiçeskogo Pamyatnika İzobrajeniya Dannikov Pravyaşçey Dinastii Qin”, *Uçenyje Zapiski Petrozavodskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, no. 6 (183), 2019, s. 43-50.
- Huang Qing Zhigong Tu* 皇清职责图 <http://www.guoxuemi.com/guji/2908k/>, juan 1, 21.01.2023 sa. 20:40.
- KARA, Gülnar, “Abılay Han Döneminde Kazak-Cungar İlişkileri Üzerine”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), Haziran 2022, s. 64-76.

KARA, Gülnar, “Qing Hanedanı Ordularının Cungarya’yı İşgali Ekseninde Kazak Topraklarına Seferleri (1756-1758)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 2022, s. 1550-1561.

KARA, Gülnar, *Çin Kaynaklarında Asya Hunları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2021.

Kazahsko-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII Vekah, Sbornik Dokumentov i Materialov (KRO), red. V. F. Şahmatov vd, İzd. AN KazSSR, Alma-ata 1961.

KUZNETSOV, V. S., *Tsinskaya İmperiya na Rubejah Tsentral'noy Azii*, Nauka, Novosibirsk 1983.

Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1741-1751), c. II/2, red. M. P. Vyatkin, İzd. AN KazSSR, Alma-ata 1948.

MAYATSKİY, D. İ., “Severnaya i Zapadnata Yevropa v “İzobrajeniyah Dannikov Pravayaşçey Dinastii Tsin””, *Vestnik NGU*, t. 19, no. 4, 2020, s. 81-93.

MOİSEYEV, V. A. *Djungarskoye Hanstvo i Kazahi XVII-XVIII vv.*, Gılım, Almatı 1991.

NODA Jin, ONUMA Takahiro, *A Collection of Documents from the Kazakh Sultans to the Qing Dynasty*, TIAS: Department of Islamic Area Studies, The University of Tokyo 2010.

ONAT, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler. Han Hanedanı Tarihi'nde Batı Bölgeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2012.

OTKAN, Pulat, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*, haz. G. Fidan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Pingding Zhunga'er Fanglüe (PDZGEFL), zhengbian
https://www.kanripo.org/ed/KR2c0012/WYG/000#1a__22.01.2023 sa. 22:32.

Posol'stvo k Zyungarskomu Hun-tayci Tsevan Rabtanu Kapitana ot Artillerii İvana Unkovskogo i Putevoy Jurnal Yego za 1722-1724 Gody, red. N. İ. Veselovskiy, Tipografiya V. Kirşbauma. St.-Peterburg 1887.

Qazaq Handığı men Tsin Patşalığıning Sayasi Diplomatiyalıq Qatnastarı Turalı Qıtay Muragat Qujattarı, haz. B. Ejenhanulı, c.1, Dayk-Press, Almatı 2009.

Qinding Huangyu Xiyu Tuzhi (QHXYTZ), (欽定)皇輿西域圖志, 44. bölüm, Sol Kanat Kazakları, 欽定皇輿西域圖志 卷四十四, 藩屬一, 左部哈薩克 [097-1b] http://skqs.guoxuedashi.net/wen_777t/123189.html#097-1a erişim tarihi: 21.01.2023 sa. 22:05.

Qing Imperial Illustrations of Tributary Peoples (Huang Qing Zhigong Tu): A Cultural Cartography of Empire, Edit. and trans. Laura Hostetler, Wu Xuemei, Brill, Leiden-Boston 2022.

RYÇKOV, P. İ., *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Tip. İ. İ. Evfimovskogo-Mirovitskogo, Orenburg 1896.

SAMOYLOV, N. A., MAYATSKİY, D. İ., “Kitayskiy İstoriko-Etnografiçeskiy Pamyatnik “İzobrajeniya Dannikov Pravayaşçey Dinastii Tsin”: Predistoriya Sozdaniya i Sostiokul'turnoye Znaçeniye”, *Nauçniy Dialog*, no. 9, 2019, s. 437-455.

SAPARALİYEV, D. B., “Etniçeskoye Naimenovaniye Kyrgyzov i Opisanıye İh Religioznych Verovaniy v Russkih İstoricheskih İstoçnikah XVII-XIX Vekov”, *Minbar, İslamskiye İssledovaniya*, t. 10, no. 1, 2017, s. 15-33.

SAPARALİYEV, D., “XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri”, çev. A. İsakov, *Gazi Akademik Bakış*, cilt 4, sayı 8, 2011, s. 139-160.

SIMA, Qian, *Shi Ji*, Zhonghua Shuju, Beijing 1996.

SOMKINA, N. A., “İzobrajeniya Dannikov Pravayaşçey Dinastii Tsin Kak İstoçnik Svedeniy o Tsentral'noy Azii v XVII Veke, Ts. II”, *Sovremennyye Vostokovedçeskiye İssledovaniya*, t. 1, no. 4, 2019, s. 85-107.

Tsinskaya İmperiya i Kazahskiye Hanstva (vtoraya polovina XVIII-pervaya tret' XIX vv) TsİKH, haz. K. Hafizova, V. A. Moiseyev, t. I, Nauka, Alma-ata 1989.

**QİNG HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QİNG HANEDANI’NIN
HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR**

VALİHANOV, Ç. Ç, *Sobraniye Soçineniy v 5 Tomah*, t. III, Glavnaya Redaktsiya Kazahskoy Sovetskoy Ensiklopedii, Alma-ata 1985.

VASARY, İstvan, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

VİTEVSKİY, V. N., *İ. İ. Neplyuyev i Orenburgskiy Kray v Prejnem Yego Sostave do 1758 g.*, t. III, Tipo-Litografiya V. M. Klyuçnikova, Orenburg 1897.

Vostoçnaya Diplomatiya Na Styke Tsivilizatsiy (Konets XVI-70 Gody XIX vv). Sbornik Dokumentov i Materialov, red. K. Ş. Hafızova, D. K. Kıdralı, Gılım, Astana 2015.

Xiyu Shuidao Ji XYSHJ 西域水道記, juan 4, <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=190941> 21.01.2023 sa. 23:04.

YEROFEYEVA, İ. V., *Epistolyarnoye Naslediye Kazahskoy Pravyaşçey Elity 1675-1821 Godov*, I-II, Abdi Company, Almatı 2014.

YEROFEYEVA, İ. V., *Simvoly Kazahskoy Gosudarstvennosti (Pozdneye Srednevekov'ye i Novoye Vremya)*, Arkaim, Almatı 2001.

Ekler:

1. Kazak Kabile Reisi (ve) Kazak Kabile Reisinin Eşi https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550102391.item__21.01.2023 sa. 21:11.

2. Sıradan Kazak (ve) Sıradan Kazak'ın Eşi <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55010263k> 21.01.2023 sa. 21:13.

QING HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QING HANEDANI’NIN
HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

3. Küçük Cüz'den Nuralı'ya bağlı Müslüman Erkek (ve) Kadın

https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550102518.item_21.01.2023 sa. 21:15.

4. Küçük Cüz'den Batır'a bağlı Müslüman Erkek ve Kadın

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550102374.item> 21.01.2023 sa. 21:18.

5. Ürgenç'ten Kaip Han'a bağlı Müslüman Erkek ve Kadın

https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55010236p.item__21.01.2023 sa. 21:22.

6. Kırgız (Burut) Reis ve Eşi https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55010254m.item__21.01.2023 sa. 21:24.

QING HANEDANI DÖNEMİ KAYNAKLARINDAN “QING HANEDANI’NIN
HARAÇGÜZARLARININ RESİMLERİ” ALBÜMÜNDE KAZAKLAR VE KIRGIZLAR

7. Sıradan Kırgız (Burut) ve Eşi https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55010258d.item_21.01.2023 sa. 21:27.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>